

Розділ 1. Теоретичні аспекти літератури факту

УДК 82-311.6

Олена Карпіна

Синтез історичного факту та художнього вимислу в жанрі історичного роману як теоретична проблема

Досліджено синтетичну природу жанру історичного роману в теоретичному аспекті. Історія та історичний роман як один із провідних жанрів історичної белетристики розглянуто як два основних засоби відображення об'єктивно існуючої реальності. Зіставлено діяльність історика й історичного романіста та виявлено певні подібності. Зроблено висновки, що історичний роман, який займає проміжну позицію між історією та літературою, являє собою поєднання достовірних історичних фактів і художнього вимислу в єдине художнє ціле.

Ключові слова: історія, історична белетристика, жанр, історичний роман, історичний факт, художній вимисел.

Історія та література завжди йшли рука об руку, так що інколи було досить складно відрізнити одне від іншого. Не випадково, що у певний момент літератори почали шукати історичне в літературі, а історики – літературне в історії. Такий суперечливий та парадоксальний стан речей можна ясно побачити у сфері історичної белетристики, невід'ємним компонентом якої є наявність факту та вимислу, реального та нереального [6, с. 2].

З початку ХІХ ст. історія та історичний роман стали паралельними засобами відображення реальності. Вони розвивалися разом, іноді доповнюючи одне одного, але завжди сприймалися в опозиції. І історія, і роман мали притаманні ним особливості та розвивалися у відповідності до своїх власних принципів. Обидва досліджували людський досвід у часі та просторі. Спільна риса полягала у тому, що засобом вираження як історії, так і історичного роману було оповідання. Часто два засоби його створення співпадали та впливали один на одного [4, с. 1].

Принциповою відмінністю історичних праць від історичних романів був той факт, що авторами перших широко використовувалися посилання на авторитетні роботи попередників, у яких підтверджувалася історична достовірність викладених ними матеріалів, що давало можливість читачам перевірити її у відповідних джерелах, у той час як літератори вдавалися до посилань надзвичайно рідко. Прагнення до зображення історичної правди не було їхньою метою [4, с. 9].

На думку відомого американського історика Хейдена Уайта, між історією та історичним романом існує куди більше подібностей, ніж відмінностей, адже «історія є формою белетристики не менше, ніж роман є формою історичного зображення» [7, с. 7].

До професійного викладання історії історичний роман був для читачів основним джерелом історичних знань, хоча історики, які вбачали освітню мету саме в історії, вважали, що історична література не може розглядатися у якості рівноправного методу встановлення правди про певну історичну епоху. Історичні праці користувалися попитом у населення завдяки популярності історичних романів. Створення як історичних романів, так і історичних праць стимулювалося розвитком на літературній арені реалізму та романтизму. Хоча згодом історія та роман розійшлися та почали розвиватися самостійно, досить тривалий час вони були паралельно існуючими засобами вираження одних і тих самих тем [4, с. 5].

Можна сказати, що мета вивчення історії – отримання точної експліцитної інформації з певної теми, а читання історичних романів має крім інформаційної ще одну специфічну функцію – естетичну. Безперечно, історичний роман повинен бути достатньо сильним в естетичному плані, для того щоб переконати читача у достовірності викладених подій та змусити його «жити» в оповіданні, що розгортається завдяки уяві письменника [2, с. 4]. Історичні романи часом наводять читача на думку, що історія представляє інтерес не лише як подання фактів, викладених у хронологічній послідовності, а як розгортання історичних подій, на фоні яких виникають конфлікти та вирішуються моральні проблеми представників певної епохи.

Робота історика полягає у тому, щоб пояснювати перехід від минулого до теперішнього, а діяльність історичного романіста направлена на дослідження невідповідностей між ними. Відомий італійський письменник-романтик Алессандро Мандзоні

метафорично сформулював задачу останнього так: «Головна вимога до історичного романіста – представляти увазі читачів не лише голі кістки історії, а щось багатше, повніше. Він повинен одягати м'ясо на скелет історії» [3, с. 3].

Дійсно, і історик, і романіст відтворюють у своїх працях традиції, звичаї та культуру певної епохи, що допомагає їм відновити минуле, але все ж таки романіст повинен йти далі, ніж історик. Автор історичних романів робить акцент не на закономірностях розвитку історичного процесу, а на людських долях. Зображаючи минуле, романіст «виконує аналітичну роль історика», адже він не тільки визначає причини того, що сталося, а також і простежує наслідки, до яких вони призвели [7, с. 2]. Відношення письменника до історії є важливим компонентом його відношення до суспільства та світу в цілому, а написання історичних романів для нього – це засіб створення власної версії реальності.

Британський історик Р. Дж. Коллінгвуд у своїй праці «Ідея історії» (1946) уміло порівняв роботу історика та письменника. Історик, за його переконанням, має справу з певними «твердими» фактами, і зовсім неважливо, наскільки унікальним може бути поняття історичного факту. Для того, щоб створити значущу картину, історик доводиться з'єднувати ці факти. У цьому він подібний до письменника, адже обидва використовують їхню уяву у цьому процесі. Однак, вони значно відрізняються один від одного у тому сенсі, що історик ці факти надані, а письменник створює їх сам. Таким чином, літератор може вигадувати події, які «насправді не траплялися у певному місці та у певний день», у той час як картина, представлена істориком, «повинна бути пов'язана з реальним історичним місцем та датою» [9, с. 6].

І. І. Лажечніков у пролозі до свого роману «Бусурман» наполягає на тому, що історичний романіст «повинен слідувати більше поезії історії, ніж її хронології. Його справа не бути рабом чисел: він повинен бути тільки вірний характеру епохи та двигуна її, які взявся зобразити. Не його справа перебирати усю меледу, перераховувати трудівничо усі ланки у ланцюзі цієї епохи і житті цього двигуна: для цього є історики і біографи. Місія історичного романіста – вибрати з них найблискупчіші, найцікавіші події, які в'яжуться з головною особою його оповідання, та поєднати їх в один поетичний момент свого роману» [1, с. 11].

Центральним питанням дискусії, що стосується відношень між історією та історичною літературою, є необхідність визначення чіткої межі між фактом та вимислом та відокремлення одного від іншого. На нашу думку, одним із найрепрезентативніших у цьому сенсі виступає жанр історичного роману. Досить цікавим нам представляється той факт, що деякі вчені критикують цей жанр у своїх наукових працях, вважаючи його синтетичним, тобто «гібридом», який виник завдяки з'єднанню в одне ціле конкретних історичних фактів та творчої уяви письменника.

Співвідношення факту та вимислу в історичному романі є досить актуальним питанням для літературознавців, які займаються вивченням його жанрової природи. Про це свідчать численні монографії сучасних американських та західноєвропейських дослідників, серед яких слід особливо відзначити наступні: «Plotting History: the Russian Historical Novel in the Imperial Age» (Dan Ungurianu, 2007), «The Historical Novel in Europe, 1650–1950» (Richard Maxwell, 2009), «The Historical Novel» (Jerome de Groot, 2009), «The Historical Novel in Nineteenth-Century Europe: Representations of Reality in History and Fiction» (Brian Hamnett, 2011). Варто згадати також довідник зі світової історичної белетристики «Recreating the Past: a Guide to American and World Historical Fiction for Children and Young Adults» (Lynda G. Adamson, 1994).

Мета нашої статті полягає в тому, щоб розглянути складну синтетичну природу жанру історичного роману як одного з неоднозначніших жанрів світової літератури.

Одним із перших звернув увагу на складності створення витвору мистецтва, що поєднує у собі факт та вимисел, А. Мандзоні, який виклав свої думки з цього приводу у коментарі, що стосувався історичного роману. На його думку, формою вираження історичної белетристики є діалог у конкретному оповіданні із зазначенням точних дат, місць та подій. Її зміст являє собою зображення звичаїв та мистецтва певної епохи, а також її соціальних та економічних особливостей [2, с. 2].

У кожний період розвитку історичного роману існували певні причини, які спонукали письменників відхилитися від загальновідомих історичних фактів і оцінок та звертатися до використання вимислу. Романтик використовував вимисел, адже був упевнений у тому, що прозаїчні факти можна пожертвувати в ім'я

вищої художньої правди. Реаліст вводив елементи вимислу для того, щоб зробити свою інтерпретацію історичної події точнішою. Нарешті, модерніст робив це, оскільки вірив у існування декількох реальностей, найреальнішою з яких йому уявлялася реальність символів та міфів [9, с. 190].

Оскільки історичний роман є «особливою категорією», що займає проміжну позицію між літературою та історією, деякі критики вважають його образою історичної правди, а у створенні історичних романів вбачають різновид оригінального гріха [5, с. 12]. Найчастіше об'єктом критики виступають саме спроби змінювати факти, хоча введення в оману читача, який «свідомо дозволяє, щоб його обманювали», є однією із найважливіших властивостей історичного роману. Псевдоісторична надійність жанру заспокоює читача та робить його «пасивним реципієнтом усіх різновидів історичної неправди» [3, с. 6].

Досить часто письменники відкрито зізнаються у тому, що порушують історичну правду, та надають інформацію про реальні історичні події у передмовах, післямовах, посланнях або примітках, які служать наочним розмежувачем історичних фактів та авторського вимислу. Цей прийом активно використовувався В. Скоттом, який у передмовах до своїх романів указував на анахронізми та інші приклади відхилення від історичної правди. Епіграфи, які широко використовувались шотландським романістом та його послідовниками на початку розділів, грали подібну роль, адже події зображались у світлі інших літературних творів.

Вальтер Скотт також використовував прийом прихованого авторства, вводив вигаданого оповідача (наратора) чи навіть декількох нараторів. Інколи використовувався і прийом знайдено рукопису. Ще одним трюком у грі факту та вимислу була надана автором вказівка на те, що події, викладені в романі, засновані на спогадах одного з героїв (наприклад, спогади Д'Артаньяна та Атоса у «Трьох мушкетерах» О. Дюма-батька).

Представники російського та європейського романтизму часто наголошували на тому, що їхня мета полягала у зображенні не просто подій, які мали місце в минулому, а й цілої епохи, або, кажучи точніше, «духу епохи». В. Г. Белінський сформулював цей підхід до написання історичних творів у 1835 р., захищаючи право письменника на художній вимисел: «У вищому значенні слова

історична правда полягає не у точній передачі фактів, а у точному зображенні розвитку людського духу протягом тієї чи іншої епохи» [9, с. 49].

Історична точність письменника полягає у правдивому художньому відтворенні значних колізій, криз та вирішальних моментів історії. Для того, щоб виразити власне розуміння історичного процесу у художній формі, письменник має право вільно поводитися з окремими історичними фактами, оскільки абсолютна точність у передачі цих фактів, не підпорядкована художній меті, позбавлена цінності [8, с. 248].

Навіть коли автор максимально точно зображає певну історичну подію, він підсвідомо вдається до художнього вимислу, адже ніхто точно не знає, що саме відчували люди, залучені до цієї події, та як вони себе вели. Слова, вимовлені видатними історичними особами або зафіксовані в листах, можна передати точно, скориставшись архівними матеріалами, але тон голосу, вираз обличчя, емоції залишаються невідомими. Саме тому історичний романіст намагається відтворити не лише історичну подію в цілому, а і конкретну сцену та її учасників, наче вона має місце в теперішньому [2, с. 3]. Він має право на авторський вимисел під час зображення події – може вибирати, додавати, вигадувати. Недарма кажуть, що «різниця між історією та історичною белетристикою полягає у тому, що історик знаходить історії, у той час як белетрист їх вигадує» [6, с. 2].

Слід сказати, що історик також певною мірою використовує творчу уяву, коли відновлює та висвітлює події минулого. Звісно, він не живе у світі, цілком створеному його уявою, та написання витвору мистецтва не є його головною метою, але ж відбирати найбільш значущі події історії та давати їм аргументоване тлумачення – це також справжнє мистецтво, що вимагає від історика літературної майстерності [4, с. 12].

Таким чином, специфічна риса жанру історичного роману полягає у тому, що він є синтетичним за своєю суттю, оскільки являє собою з'єднання в одне ціле конкретних історичних фактів та творчої уяви письменника. Невід'ємним компонентом історичного роману є наявність факту та вимислу, що обумовлене паралельним розвитком історії та літератури як основних засобів відображення реальності та, відповідно, значною кількістю подібностей у діяльності історика та

романіста. Для кожного періоду розвитку історичного роману характерні певні причини, які спонукали письменників відхилитися від загальновідомих історичних фактів та звертатися до використання вимислу.

Співвідношення в історичному романі факту та художньої вимислу, а також питання про його право на існування, зумовлене проміжною позицією між літературою та історією, представляє особливий інтерес для дослідників, які займаються вивченням його жанрової природи, та є досить актуальною проблемою сучасного літературознавства.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з вивченням типологічних особливостей різноманітних моделей жанру історичного роману, що виокремилися у межах конкретних національних літератур (французької, шотландської, російської), та їхніх авторських трансформацій.

Література

1. Лажечников И. И. Басурман: роман. Москва: Художественная литература, 1989. 368 с.
2. Adamson Lynda G. *Recreating the Past: a Guide to American and World Historical Fiction for Children and Young Adults*. Westport; Connecticut: Greenwood Press, 1994. 494 p.
3. De Groot J. *The Historical Novel (the New Critical Idiom)*. Abingdon: Routledge, 2009. 200 p.
4. Hamnett B. *The Historical Novel in Nineteenth-Century Europe: Representations of Reality in History and Fiction*. New York: Oxford University Press, 2011. 332 p.
5. Maxwell R. *The Historical Novel in Europe, 1650–1950*. New York: Cambridge University Press, 2009. 323 p.
6. *Narrative is the Essence of History: Essays on the Historical Novel*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2012. 151 p.
7. Rozett M. T. *Constructing a World: Shakespeare's England and the New Historical Fiction*. Albany, New York: State University of New York Press, 2003. 206 p.
8. *Theory of the Novel: a Historical Approach*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press, 2000. 947 p.
9. Ungurianu D. *Plotting History: the Russian Historical Novel in the Imperial Age*. Madison: The University of Wisconsin Press, 2007. 335 p.

References

1. Lazhechnikov I. I. *Basurman* [Infidel]. Moscow, 1989, 368 p. (in Russian).

2. Adamson Lynda G. *Recreating the Past: a Guide to American and World Historical Fiction for Children and Young Adults*. Westport; Connecticut, 1994, 494 p. (in English).
3. De Groot J. *The Historical Novel (the New Critical Idiom)*. Abingdon, 2009, 200 p. (in English).
4. Hamnett B. *The Historical Novel in Nineteenth-Century Europe: Representations of Reality in History and Fiction*. New York, 2011, 332 p. (in English).
5. Maxwell R. *The Historical Novel in Europe, 1650–1950*. New York, 2009, 323 p. (in English).
6. *Narrative is the Essence of History: Essays on the Historical Novel*. Newcastle upon Tyne, 2012, 151 p. (in English).
7. Rozett M. T. *Constructing a World: Shakespeare's England and the New Historical Fiction*. Albany, New York, 2003, 206 p. (in English).
8. *Theory of the Novel: a Historical Approach*. Baltimore, 2000, 947 p. (in English).
9. Ungurianu D. *Plotting History: the Russian Historical Novel in the Imperial Age*. Madison, 2007, 335 p. (in English).

Olena Karpina. Synthesis of the Historical Fact and the Artistic Invention in the Genre of the Historical Novel as a Theoretical Problem. The article is dedicated to the complex study of the synthetic nature of the genre of the historical novel in the theoretical aspect. History and the historical novel as one of the leading genres of the historical fiction are considered in it as two basic means of displaying an objectively existing reality which develop in parallel. It is specially emphasized that the main purpose of studying history is to obtain accurate factual information, while the main aim of reading historical novels is to get aesthetic pleasure. The activities of a historian and a historical novelist are compared and certain similarities are revealed. It is found out that the main difference in them is that the former makes a special emphasis on the laws of the historical process development, while the latter focuses his attention on the human destinies. The aspiration of the modern Western European and American researchers to comprehend the genre specificity of the historical novel and to solve a whole range of theoretical problems associated with it, which is observed in the contemporary literary studies, is stated. The author comes to the conclusion that the historical novel, which occupies an intermediate position between history and literature, is a combination of the exact historical facts and the artistic invention into a single artistic whole.

Key words: history, historical fiction, genre, historical novel, historical fact, artistic fiction.

Карпіна Олена Сергіївна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри світової літератури Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет», *ORCID ID: 0000-0002-4045-9938*; olena.karpina@gmail.com